

ЦІННОСТІ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ

Валерій Запорожан
доктор мед. наук,
академік НАМН України,
ректор
Одеського національного
медичного університету,
м. Одеса

Останнім часом все частіше доводиться стикатися з глобальними проблемами, які впливають на процес розвитку людства. Це — запобігання війні, екологія, продовольча та енергетична кризи, демографія тощо. За великим рахунком головна проблема людства полягає в неосвіченості. В історії все вже давно відбувалося й описано нашими мудрими попередниками, тому потрібно вивчати й зв'язати свої дії з цією спадщиною. Адже цінності людського життя невмирущі. Вони вічні.

Джавахарлал Неру писав: "Наші думки визначають наші вчинки, наші вчинки складаються у звички, наші звички стають нашими цінностями. Наші цінності — це наша доля".

СМИСЛ ЖИТТЯ

Існує багато визначень того, що є життя. З біологічної точки зору життя — це період існування окремо взятого організму від моменту виникнення до його смерті. Офіційно підтверджена максимальна тривалість життя *Homo Sapiens* — 122 роки й 164 дні. Саме стільки прожила французенка *Жанна-Луїза Кальман*, яка пережила дві світові війни, була присутня на похованні *Віктора Гюго*, спостерігала за зведенням Ейфелевої вежі.

Настане час, коли генетика та геронтологія зможуть вирішувати більшість питань (якщо не всі питання) щодо процесів старіння та керувати ними. Але чи достатньо вмотивована сама людина для життя, якщо не вічного, то достатньо довгого?

Нерідко доводиться чути нарікання на так звану втому від життя. Це — неприродно. Життя — невід'ємна потреба усього живого. Людина втомлюється не від життя, а від того, що її сутність і якість не відповідають внутрішнім потребам особистості. Якщо немає будь-яких фізіологічних причин чи захворювань, то такий стан з'являється через втрату життєвого орієнтиру, тобто сенсу життя.

Усі світові релігії однаково трактують питання про божественне призначення людини, яка має творити добро на землі. Філософи й письменники вважають так само. Наприклад, *Аристотель* наголошував, що сенс життя в тому, щоб "служити іншим і робити добро". Видатний письменник і прекрасний лікар *А.П. Чехов* писав, що "сенс життя в боротьбі". *Оскар Уальд* вважав, що "сенс життя — це самовиявлення". Різні епохи, різні люди, різні думки...

Видатний психотерапевт *Віктор Франкл*, якого іноді називають одним із духовних учителів ХХ сторіччя, вивчаючи в 1950—1960 роках зріст кількості депресій, агресії, захворюваності наркоманією та алкоголізмом, дійшов висновку, що в основі цих станів лежить внутрішня пустота й

безглуздість існування людини. Як терапевтичне рішення цих проблем **Франкл** запропонував так звану *логотерапію* або *терапію смислу життя*. Він дістав практичне підтвердження своєї теорії в нацистських таборах, де провів три роки. За спостереженнями **Франкла** найбільші шанси вижити мали люди, які відзначалися міцним духом, мали сенс, заради якого варто було жити. Здатність людини не ламатися під ударами, які падають на тіло й душу, **Віктор Франкл** іменує "упертістю духу". "*Життя, — казав він, — пролітає миттєво, а ми живемо, наче пишемо чернетку, не розуміючи в метушні, що наше життя — лише мить*". Провідна думка наукових пошуків **Франкла** полягає в тому, що без життєвих цінностей сенсові життя ніде взятися.

Які вони, життєві цінності?

Життєві цінності існують тільки там і тільки тоді, де й коли існує людина. Загальнолюдські цінності — поняття об'єктивне, вони не залежать від статі людини, її раси, громадянства або соціального стану. У 1997 році в Женеві засновано Міжнародну Асоціацію людських цінностей. Її метою є сприяння в глобальному масштабі розумінню таких людських принципів: гідності людини, поваги до інших, турботи про охорону Землі, єдності та взаємодопомоги тощо.

Усе це точно перекликається з поняттям європейських цінностей, про які тепер багато говорять у зв'язку з проблемою підписання Асоціації України з Євросоюзом. Вони закріплені Європейською Конвенцією про захист прав людини та основних свобод. Це свобода, демократія, рівність, верховенство закону, повага до прав людини, серед яких права меншин.

Саме тому багато країн, в тому числі й наш народ, так прагнуть до Євросоюзу — всі хочуть жити в країні, яка сповідує високі моральні цінності. Але не всі замислюються над тим, що прокинутись зранку в Євросоюзі — ще не означає цінності ці отримати. Ніхто, крім нас самих, не змінить нашу країну й не внесе в наше життя ці європейські цінності.

Аксіологія — наука про цінності — розподіляє їх на дві групи: матеріальні та духовні.

Цінності матеріальні й духовні

Не секрет, що сучасне суспільство надає матеріальним цінностям і благам більше значення, ніж внутрішньому світу людини, його моральним якостям. Люди так сконцентрувалися на матеріальному, що для багатьох щастя ототожнюється виключно із достатком, який забезпечують гроші, — наявністю комфортного житла, престижного автомобіля, сучасних гаджетів, можливістю відпочивати за кордоном. Саме тому в наш час високе поняття "сенс життя" замінено приземленішим, — якістю життя.

До речі, лауреати Нобелівської та інших престижних наукових премій також по-різному опікуються немалою сумою в мільйон двісті тисяч доларів США. Наприклад, лікар і великий гуманіст нашої епохи **Альберт Швейцер**, який обґрунтував необхідність універсальної етики "*благоговіння перед життям*" — біоетики, збудував, на преміальні кошти, лепрозорій у Габбоні. Радянський письменник **Михайло Шолохов** Сталінську премію віддав 1941 року до Фонду оборони, Ленінську — на розбудову школи, де навчався, а Нобелівську — витратив на мандрівку до Європи.

Я зовсім не закликаю займатися виключно духовними пошуками, сидючи в лахмітті під яким-небудь деревом. Навпаки, потрібно забезпечити себе й своїх близьких гідним існуванням. Матеріальні цінності в житті — міцний базис. Гроші вирішують багато, але не все. Вони ніколи не вирішать і не здійснять головного: не куплять істинну щирю любов, не гарантують вірної дружби, не пробудять почуття. Жити й нічого не відчувати. Жити й не бачити краси навколишнього світу, не здобувати знань, не приносити користь — це лише жалюгідна подоба життя.

Життя — абсолютна цінність

Життя безцінне за своєю суттю, але воно матеріальне і, як усе матеріальне, має свою ціну. Це, звичайно, суперечність. За певну суму життя можна застрахувати, забрати (як, наприклад, при замовних убивствах), або дати (як при сурогатному материнстві).

Західні дослідники медицини оцінюють людське життя в 45 млн. доларів США. Саме стільки коштує людське тіло, виходячи з цін на органи на "чорному ринку".

Підрахунки вартості "середньостатистичного життя" не зупиняють й економісти, які прирівнюють її до вартості продукції та послуг, недоотриманих від загибелі або втрати працездатності громадянами в результаті стихійних лих, терактів або інших надзвичайних ситуацій. З моральних позицій такі підходи образливі й неприйнятні, бо людина — це не тільки те, що вона виробляє. Професійна діяльність — лише частина життя.

Разом з тим, це дає можливість країні визначати й встановлювати суми компенсацій, які отримують сім'ї загиблих у резонансних, масштабних трагедіях. Згідно зі світовою практикою, розмір страхової виплати вимірюється річним прибутком людини. От і виходить, що ціна життя середньостатистичного американця або європейця вища, ніж такого ж за віком і соціальним статусом українця.

Як лікар я стверджую, що життя й здоров'я — вищий дарунок і вони безцінні. Ціну здоров'я людина усвідомлює лише тоді, коли приходить хвороба. Парадоксу в цьому немає. Якби не було болю й недуг, людина так і не оцінила б того, що в цій сфері товарно-грошові взаємовідносини не діють. Здоров'я не можна купити, а свою хворобу — продати. В цьому велика моральна цінність здоров'я.

Іноді здоров'я ототожнюють з відсутністю захворювань. Це не зовсім правильно. Існує багато прикладів перемоги людей над своїми недугами, фізичними вадами. Зокрема, дивовижний приклад *Ніка Вуйчича*, 30-річного австралійського мільйонера, який народився без рук і ніг. У своїх спогадах він пише, що не раз хотів покінчити з життям, але під час навчання в університеті переборював себе й виступив перед слухачами. Це було початком його кар'єри професійного оратора. Він відвідав десятки країн, його чули мільйони людей. У своїх виступах Нік завжди повторює: "в житті буває, що Ви падаєте і, здається, підвестися немає сили. Не здавайтеся, пробуйте знову і знову. Невдача — це не кінець. Головне — не те, що Ви впали, головне те, що Ви в результаті підніметься". Сильні духом люди кидають виклик діагнозам та безпорадності, знаходять своє місце й призначення. Так, вони хворі фізично, але їхній дух не зломлений, тобто, здоровий.

Медики під час подій в Києві у лютому 2014 р. показали неймовірну самоорганізованість.

Медична допомога на Євромайдані. Фото Артема Сліпачука.

Резервний госпіталь у Трапезній церкві Михайлівського собору. Фото (с. 17) надане Іванною Нечай

Цінності на межі життя

Не зовсім правильно вести відлік життя від дати народження людини. Це лише перехід від однієї стадії розвитку людини до іншої. З погляду сучасної генетики й ембріології нова людина формується в момент, коли хромосоми батька й матері об'єднуються й утворюють єдине ядро, яке містить неповторний генетичний матеріал.

Народження людини давно не таємниця, але воно залишилось дивом. Змінюватись може все — політика, країни, гроші, мода ... і лише диво народження людини було й залишиться дивом на усі часи.

Однією межею життя є народження, другою — смерть. Ми розуміємо, що смерть є природним завершенням життя кожної живої істоти. Проте, не хочемо знати про це, поки живі.

У давні часи говорили: "*memento mori*", тобто "*пам'ятай про смерть*", бо вона міцний фактор нашого життя, який нагадує про крихкість та тимчасовість буття, загартовує людину й визволяє від багатьох ілюзій.

Отже, смерть виконує важливі ціннісні функції і сама в цих функціях стає цінністю. Часто говорять: вмерти достойно. Це означає залишатись людиною до кінця, зберігати мужність і гідність, не дозволяти смерті звести людину до чогось нікчемного, тваринного, жалюгідного. До честі людини — вона вміє це робити.

Чи має право лікар позбавити людину життя, коли біль нестерпний, а смерть неминуча? В деяких країнах узаконено еутаназію. Чи готове до цього українське суспільство? Думаю, що при її легалізації наші лікарі й пацієнти отримають багато нових проблем, пов'язаних із небезпекою зловживань, тому

лікарське товариство ставиться до цієї проблеми негативно. Інша річ, коли людина сама кидає виклик смерті в ім'я свободи свого народу, заради виконання громадянського обов'язку. Люди, трапляється, жертвують своїм життям і в мирний час заради порятунку іншої людини — винести із пожежі або витягти з води. Загинути заради майбутнього Батьківщини. Це називається подвигом.

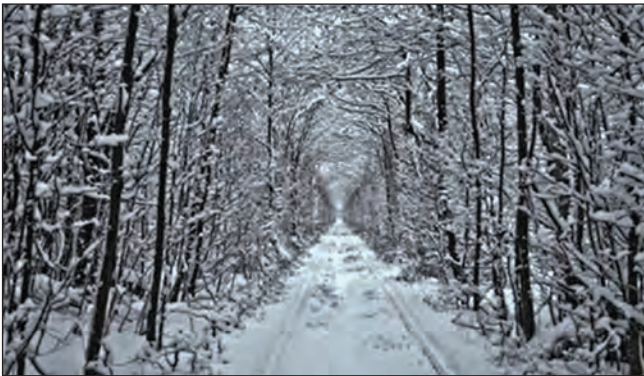
Далеко ходити за прикладами не потрібно, достатньо лише згадати, що відбувалося в Києві нещодавно. Понад 100 смертей, більше двох тисяч покалічених людей різного віку, різних національностей, різних професій — такий результат боротьби народу за Україну без диктатури. Або події в Одесі чи в східних регіонах країни.

Інстинкт самозбереження — один із базових людських інстинктів. *Подвиг* — це внутрішній порив. У хвилини небезпеки немає часу на роздуми. Рішення кинути на допомогу й врятувати виникає на рівні підсвідомості. А це — досвід попередніх поколінь і свій життєвий досвід, плюс виховання та сформовані моральні принципи. Тому спрямованість душі не на себе, а на інших відіграє вирішальну роль у здатності людини здійснювати подвиг. І далеко не кожний на це здатний.

Є багато прихильників думки про те, що лікар зобов'язаний, якщо потрібно, пожертвувати заради хворого своїм життям. І таких прикладів історії відомо чимало. Саме лікарі випробували на собі дію нових ліків, навіть отрути, нових методів і методик лікування. Багато з них залишилися інвалідами, хтось втратив життя. Все це сприяло розвитку медичної науки й лікування. Багато з наших великих попередників вчиняли справжній подвиг, нехтуючи своїм здоров'ям і життям.

Свобода та відповідальність як людські цінності

Свобода є абсолютною загальнолюдською цінністю. Роздуми про це містяться навіть у стародавніх філософських працях *Платона*, *Сократа*, *Аристотеля* та *Епікура*, про це писали *Гете*, *Шіллер*, *Шопенгауер*, *Ніцше*.

Наприклад, німецький філософ *Іммануїл Кант* вважав, що людина вільна, якщо вона підпорядковується не іншій людині, а закону, обов'язковому для всіх. Це переформулюється із тезами відомої "Декларації прав людини і громадянина". Цей важливий документ Великої французької революції, який покладено в основу сучасного європейського конституційного права, визначає розуміння свободи як можливості робити все, що не нашкодить іншому.

У різних культурах свободі й вільнодумству приділяють різну увагу. Наприклад, на Заході вони пріоритетні, а на Сході — більше прихильні до традицій. Американські дослідники стверджують, що віднайшли ген, відповідальний за активність сиротоніну, хімічної речовини, яка здійснює передачу електричних імпульсів у головному мозку й відповідає за емоції і настрої людини. Відповідно до цієї гіпотези в народів, які створили демократичні суспільства в Європі та Північній Америці, цей ген активніший. Звідси й генетична схильність до вільнодумства в представників західного суспільства. З іншого боку, події останніх років серед деяких арабських країн також демонструють прагнення до повалення деспотичного, авторитарного ладу.

Незважаючи на блага мету — утвердження в суспільстві принципів свободи й рівності — в багатьох із цих країн події розвиваються агресивно. І замість перемоги демократії відбувається кровопролиття. Тобто така загальнолюдська цінність як свобода конфліктує з абсолютною цінністю — життям.

Схожа ситуація стала можливою, на жаль, останнім часом і в нашій країні.

Важливо розуміти, що свобода — це не всюдозволеність. Свобода — це відповідальність за вчинки та їхні наслідки. Коли кожен громадянин країни, в тому числі й політики, будуть готові нести відповідальність за власні слова й справи та перестануть їх перекладати на чийсь плечі, суспільство стане по-справжньому громадянським і вільним.

Відповідальність є зворотною стороною свободи, її *alter ego*. Діяти або не діяти. Часто кожен із нас опиняється перед таким вибором. Але потрібно розуміти, що яким би не був цей вибір, моральну відповідальність, у будь-якому разі, несе кожен із нас, бо ми вчиняємо згідно зі своєю волею.

Якщо повернутись до зимових подій у нашій країні, напрошується питання: чи можливим було не допустити кровопролиття, не дивлячись на загострення конфлікту між владою і повсталим народом? Можна.

Влада повинна була думати не про власні амбіції, а про долю країни. Вона зробила свій вибір, а в результаті — кров, смерть, як наслідок — повалення цієї влади. Цінностей у житті чимало. Одні з'являються і розвиваються разом із розвитком людства. Інші існують та існуватимуть поза часом. Добро і краса, обов'язок і честь, свобода і гідність — це ті духовні опори, на яких тримається світ.

Нині, під час моральної кризи, як ніколи актуальним є Духовний заповіт *Матері Терези*:

— Люди бувають нерозумними, дріб'язковими та егоїстичними, в будь-якому разі, вибачайте їх.

— Якщо ви проявили доброту, а люди звинувачують вас в особистих спонуканнях, у будь-якому разі, виявляйте доброту до них.

— Якщо ви чесний і відвертий, то люди будуть кривдити вас. У будь-якому разі, будьте чесні та відверті.

— Те, що ви будували роками, може бути зруйновано миттєво, в будь-якому разі, будуйте.

— Добро, яке ви зробили сьогодні, завтра забудуть. У будь-якому разі, робіть добро.

— Урешті-решт ви самі впевнитесь, що все це між вами та Богом, і ніколи не було між вами і людьми.

